

PRAVLJIČNE RAZSEŽNOSTI LIBERALIZMA

Peter Klepec

V pričujočem prispevku nameravamo spregovoriti o nekaterih »premenah družbene vezi« pri nas, kar pa je v perspektivi duha dobe, ki v isti sapi naravnost zahteva dramatičnost in zabavnost, videti nemara precej duhamorno, če že ne kar dolgočasno. Če pa si pobližje ogledamo spremembe, ki smo jim v zadnjem času priča, se zdi, da je vendarle mogoče »ubiti dve muhi na en mah«. Videti je, grobo rečeno, da pri nas vstopamo v obdobje udarnih tem in dramatičnosti, pri čemer zapuščamo lahkotne čase zabavnosti. Toda – je res mogoče tako poenostavljati? Te čase, ko smo se »še lahko zabavali« in »sanjali«, še najbolje uteleša tisto, kar se dandanes skorajda soglasno imenuje »slovenska nogometna pravljica« in s čimer se ponavadi označuje preporod slovenskega reprezentančnega nogometa pod taktirko Srečka Katanca. Prav v tej »pravljici« je, kot bomo skušali pokazati v nadaljevanju, šlo »še za nekaj več«. »Nogometna pravljica« nas torej ne zanima zgolj zato, ker so tako na malih ekranih kot tudi v živo tekme slovenske reprezentance dosegale najvišjo gledanost, ne zanima nas zgolj zato, ker je nogomet, ki je vselej nosil pečat »balkanske« igre, ki ni ravno namenjena intelektualcem, naenkrat postal vsesplošna slovenska tema, zaradi česar lahko govorimo o pravcati nogometni evforiji, zanima nas, *zakaj* je do te evforije sploh prišlo, *zakaj* je (reprezentančni!) nogomet postal tako priljubljen in *kaj* je nogomet ponudil, da je lahko postal »opij ljudstva«? Kakšni so torej zastavki »slovenske nogometne pravljice«?

Zastavki, kontekst premen

Teh zastavkov ni mogoče enoznačno vezati zgolj na tekmovalne uspehe, obenem pa jih ni mogoče razumeti zunaj nekega konteksta. Lep paradoks ponuja že poslovilna tekma reprezentančne ekipe za Bežigradom 18. 6. letos – ekipa, kot so jo poimenovali, »Zlate generacije« je proti nasprotniku »Unicef

All Stars« sicer izgubila z ena proti nič – kljub temu pa so vsi govorili o tem, da »se je pravljica končala na pravljičen način«. Zakaj? Zato, ker je nogomet oziroma naša ekipa »zopet napolnila štadion« – kljub temu, da torej ni dala gola, kar naj bi bil eden izmed osnovnih ciljev nogometne igre, so/smo bili vsi »zadovoljni« (kar je nenavadno, glede na to, da je bila sama tekma, če smo lahko pikolovski, v resnici zelo povprečna in precej dolgočasna). Nadaljnji paradoks je v tem, da se za »zlato generacijo« označuje ekipo, ki nikoli ni osvojila zlata oziroma prvenstva! Ta paradoks še bolj izstopi v kasnejši izjavi enega od akterjev: »Izgubili smo, ljudje pa so kar stali in ploskali«. ¹ Resda je naša ekipa zabeležila tudi še marsikatero odmevno zmago, a so si vsi edini, da »to ni tisto«. Kaj pa potem »je tisto«? Nemara si lahko ob omembi ciljev in nogometnih golov priključimo v spomin razlikovanje med *aim* in *goal*, ki ga je Jacques Lacan razvil ob tematiki pulzije oziroma gona. Gre za dva smisla cilja – »*aim* – ko nekomu naložite nalogo; ne gre za tisto, kar naj vam prinese, marveč za to, po kateri poti mora iti. *The aim*, to je pot. Sam cilj pa ima neko drugo obliko, obliko *goal*. *The goal* pri streljanju z lokom prav tako ni cilj, ni pušč, ki ste ga zbili, marveč to, da ste zadeli in s tem dosegli svoj cilj.« ² V našem primeru pravi cilj/*aim* »zlate generacije« ni toliko v tem, da je »zabila gol« ali zmagala, čeprav je bil to njen cilj/*goal*. Kako pa je potem svoje dosegla? Prek ovinka, ne toliko z veliko gledanostjo, temveč ravno s tem, da smo skozi njene nogometne predstave lahko sami »sanjali svoje sanje«, sanje o tem, da se enakovredno kosamo z najboljšimi. V tem se nahaja edina upravičenost uporabe izraza »zlata« generacija – njen velik uspeh je prav uvrstitev na evropsko in svetovno nogometno prvenstvo. Šele tako, da smo na »enakopraven način med najboljšimi« lahko »mi«, »mi, Slovenci«, »sanjali svoje sanje«. Zanimivost »nogometne pravljice« se nahaja, o čemer več na koncu, ravno v tem, da je prerazporedila in na nov, sebi svojstven način »razdelala« *slovenski* način uživanja oziroma užitka v sodobnih koordinatah in dilemah.

Navezava na pravkar omenjeno je za nas ključna. Morda se utegne marsikomu naše ukvarjanje z nogometom zdeti nefilozofsko. Toda, vse je odvisno od tega, kako filozofijo razumemo. Seveda je mogoče vsako početje upravičiti, toda sami to naše početje razumemo skozi tisto, kar je pozni Foucault imenoval »ontologija sedanjosti«. Naloga filozofije za Foucaulta ni v tem, da »skuša izreči, tisto, kar večno obstaja. Njena naloga je mnogo težavnejša in mnogo minljivejša – izreka tisto, kar se dogaja. V tem pomenu bi lahko govorili o

¹ Sašo Udovič, »Izgubili smo, ljudje pa so kar stali in ploskali«, *Polet*, 6. 10., Ljubljana 2005, str. 17.

² Jacques Lacan, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize, Seminar, knjiga XI.*, prevedli Rastko Močnik, Zoja Skušek, Slavoj Žižek, 1. ponatis, Analecta, Ljubljana 1996, str. 165.

neke vrste strukturalistični filozofiji, ki bi jo lahko definirali kot dejavnost, ki omogoča diagnosticirati tisto, kar je danes.«³ Drugače rečeno, »če je vloga znanosti, da spoznamo tisto, česar ne vidimo, je vloga filozofije, da naredi vidno tisto, kar vidimo.«⁴ Tisto, kar vidimo, tisto, kar je najbolj pred očmi, tisto, kar je najbolj očitno in nemara tudi najbolj ideološko – nenazadnje je ideologija vselej ideologija (najbolj) očitnega, se pravi tistega, kar najbolj bije v oči. Seveda nikoli ni vseeno, kako si neka skupnost predstavlja samo sebe in kako sploh pride do izoblikovanja tega »mi«. Pozni Foucault – med filozofi ni ne prvi ne edini – se tako vse večkrat in vse pogosteje vrača k vprašanju »kolektiva« – »kaj je ta 'mi'«,⁵ »kdo smo v tem našem času?«.⁶ Ravno zaradi tega je Foucaulta, mimogrede rečeno, tako očarala iranska revolucija iz leta 1978 v njeni zgodnji fazi (kar so mu tudi pogosto očitali), sam pa priznava, da je bilo zanj fascinantno videti predvsem na delu »popolnoma poenoteno kolektivno voljo«.⁷

Nečemu podobnemu smo bili lahko priča tudi ob »slovenski nogometni pravljici«. Toda – zakaj uporabljamo preteklik? Zato, ker se trenutno skorajda vsi strinjajo o tem, da je »slovenske nogometne pravljice« nepreklicno konec – nenazadnje je ravno zato tudi prišlo do odločitve o poslovilni tekmi in njeni realizaciji. Ta »konec« sicer ne pomeni, da v nogometu – ali na kakem drugem športnem področju, košarki, rokometu, hokeju itn. – ne bomo nikoli več priča kaki novi »slovenski pravljici«.⁸ Toda take »pravljice«, kakršna je bila, ne bo nikoli več. Ne gre zgolj za to, kot se glasi znano reklamno reklo, da »prve ne pozabiš nikoli«, da je prva nek standard, s katero merimo vse naslednje, ne gre samo za to, da take ekipe in medosebnih razmerij ne bo nikoli več, pač pa je treba nemara opozoriti tudi na to, da je nogometna evforija – v nekem pomenu bi lahko govorili kar o »nogometnem populizmu« – močno zaznamovana s časom in okoliščinami, v katerih je nastopala, čas, za katerega gre, pa je čas vstopanja Slovenije v EU in NATO. Gre za čas, ki ga močno zaznamuje vera v to, da je mogoče uspeti tudi na področjih, ki so sicer pridržana večjim, velikim, močnim – bogatim, skratka. Zakaj? Zato, ker pravila pač bolj ali manj dosledno veljajo za vse, zato ker pač obstaja veliki Drugi v lacanovskem pomenu besede, Drugi, ki jamči dosledno spoštovanje pravil, Drugi,

³ Michel Foucault, *Dits et écrits I, 1976–1988*, Quarto, Gallimard, Pariz 2001, str. 609.

⁴ Isti, *Dits et écrits II, 1976–1988*, Quarto, Gallimard, Pariz 2001, str. 541.

⁵ *Dits et écrits II*, str. 1499.

⁶ *Ibid.*, str. 1632.

⁷ *Ibid.*, str. 715.

⁸ Želja po novih pravljicah je še kako prisotna: »Po nogometni in rokometni se je začela in naj se nadaljuje še košarkarska pravljica.« Matej Avanzo, »Kot v pravljici«, *Polet*, 22. 9., Ljubljana 2005, str. 21.

ki, kot bomo videli v nadaljevanju, je dobrohotni, če že ne kar nam naklonjeni Drugi (Katanec: »Bog je«). Ni zanemarljivo, da gre obenem za vrhunec obdobja, ki ga je pri nas zaznamovala vladavina LDS, ki je kar nekaj časa svoj volilni kapital kovala s pomočjo tako imenovane »zgodbe o uspehu«. Če se ta »zgodba« izteče v »pravljico« in v njej doživi svoj vrhunec, je treba reči, da sedaj, ko je te »pravljice« konec, na našem političnem prizorišču prevladuje neka čisto druga, povsem drugačna tonaliteta. Če je za »nogometno evforijo« značilen optimizem, pravljичno-sanjska dimenzija, konec le-te sovpada z vse večjim pesimizmom in realizmom. V tej spremembi sovpadajo lanskoletni volilni preobrat, odločnejša (ponovna) vpeljava neoliberalističnih tem v javno razpravo pri nas, nastavki nečesa, kar bi lahko imenovali drug »novi slovenski populizem«, saj sam poudarja, da smo »sedaj na novi poti«.

Oba pola pa je treba misliti skupaj. Zanimivo je, da tako »pravljica« kot »preobrat« v nekem pomenu predstavljata ravno tisto »napetost, ki se nahaja v samem jedru fantazme: na eni strani fantazma v svoji blagodejni, *stabilizirajoči* razsežnosti, sanje o stanju brez motenj, zunaj dosega človeške izprijenosti; na drugi strani fantazma v svoji *destabilizirajoči* razsežnosti, katere osnovna oblika je zavist«. ⁹ In zanimivo je, da ta dva pola ustrezata dvema poloma, ki nastopata v zgodovini liberalizma: na eni strani imamo zgodbo o *pacific commerce*, hvalnico svobodnemu trgu kot temelju miroljubne mednarodne ureditve, na drugi strani imamo dramo in teror – »trdo jedro zgodbe o liberalizmu je vojna«. ¹⁰

Hrbtna plat liberalizma?

In če je »pravljica« slepa za to trdo in hrbtno plat, če o njej »noče nič vedeti«, če je vse, kar jo zanima, le najbolj »ideološka« plat ekonomskega trga – vsakomur lahko uspe, vsakdo se lahko prebije med najboljše, najuspešnejše in najbogatejše –, je s hrbtno platjo, ki naj bi se jo poudarjalo v »preobratu«, bolj zapleteno. Čeprav si vulgarni utilitarizem in neoliberalizem podajata roki, vse pa je začinjeno z dramatičnimi poudarki, češ, zdaj »gre zares«, zdaj »gre res za preživetje«, »za biti ali ne biti«, ima sklicevanje na tako rekoč objektivne ekonomske zakone tudi zelo konkretno politično vlogo. Reči, da se nahajamo »v *krempljih ekonomizma*«, če si smemo bolj za šalo kot zares izposoditi naslov zadnje čase na našem Inštitutu precej popularnega čti-

⁹ Slavoj Žižek, *Kuga fantazem*, Analecta, Ljubljana 1997, str. 14.

¹⁰ Tomaž Mastnak, »'De docta ignorantia' ali kako misliti liberalizem«, v: Pierre Rosanvallon, *Ekonomski liberalizem*, prevedel Braco Rotar, Studia Humanitatis, Ljubljana 1998, str. 231.

va o stanju filozofije pri nas, je torej hkrati preveč in premalo. Seveda noben dodani izraz – ne *kremplji* ne *ekonomizem* – ni tako nedolžen ali samoumeven, kot bi se morda zdelo na prvi pogled. »Kremplji«, prvič, ne napotevajo le na nekakšno divjo zver, podivjanega plenilca, pošast, ptico roparico, pač pa tudi nakazujejo samo naravo tega, kar se dandanes vsesplošno globalno dogaja – pljenje in ropanje. To pozna le eno samo pravilo – da najmočnejši zmagaja in da ni pravil. Pri tem še zdaleč ni vseeno, kdo je ta najmočnejši, oziroma, za *čigave* kremplje gre. Na teoretski »sceni« ta hip prevladujeta predvsem dva glavna odgovora, ki skušata odgovoriti na to vprašanje: bodisi gre za kremplje (virtualnega) *Imperija*, v pomenu kot sta ga temu terminu dala Antonio Negri in Michael Hardt, bodisi gre za kremplje ene same vodilne svetovne sile, ZDA – v tem pomenu bi torej lahko govorili o »krempljih dvozglavega orla«. Obstaja seveda tudi še tretja možnost, da nas domnevno ogroža nek neosebni proces. Če tako vpeljemo, denimo, »kapital«, »kapitalizem«, »globalizacijo«, se učinek dramatizacije izgubi. Reči, da se nahajamo v »krempljih kapitalizma« ali »krempljih globalizacije«, je nekako nezadostno, manjka vsaj še kak pridevnik, še neko določilo, še dodatna opredelitev – »divji«, »podivjani«, ali pa »igralniški«, »pozni« kapitalizem, oziroma »grozeča«, »vse večja« globalizacija, itn. Vpeljati je treba torej nekaj tretjega – zlasti še, če sam kapitalizem za nas ni sporen, oziroma, če ne želimo povzročiti videza, da je na samem kapitalizmu kaj spornega ali spremenljivega.

Natanko takšno vlogo ima »ekonomizem«. Obstaja določena zveza »ekonomizma« in liberalizma, povezava z vsaj četrto stoletja trajajočim novim zagonom neoliberalizma, sprva v thatcheristični in kasneje reaganovski podobi konec sedemdesetih let, z »zmago« liberalno-demokratskega modela, ki za Fukuyamo pomeni kar »konec zgodovine«, in, kot predlagajo nekateri interpreti, radikalneje, z zahtevami maja '68, o čemer nenazadnje priča preobrazba nekaterih aktivistov in teoretikov upora iz leta '68 v zagrizene branilce »liberalizma«. ¹¹ Navezava liberalizma in »ekonomizma« v neoliberalni bushovski različici je danes tako močno na tapeti, da si ga morajo privoščiti celo vsega hudega vajeni *Rolling Stones* (»Sweet Neo Con«), če naj jim na stara leta pritiče vsaj malo ostrine. Dejstvo je, da je »liberalno-demokratska« »tretja pot« tista sredina, h kateri teži praktično vsa politika tako doma kot v svetu. Ravno zato, ker je termin liberalizem tako splošno sprejet je postal povsem prazen označevalec, ki si ga skušajo/skušamo vsi prisvojiti. V tem kontekstu je treba razumeti »slovensko nogometno pravljico« in v tem je tudi zastavek tako tistih, ki vpeljujejo govor o »ekonomizmu«, kot tistih, ki skušajo odločneje

¹¹ Prim. Dominique Lecourt, *Les piètres penseurs*, Flammarion, Pariz 1999, str. 89 in *passim*.

vpeljati neoliberalizem. Namesto uveljavljene in v naših krajih že od Kreka dalje¹² dokaj enoznačne kritike liberalizma, ki odzvanja v nekdanjem samoupravnem novoreku o »gnilem liberalizmu«, pa se sedaj raje govori o »ekonomizmu«. Zakaj? Ker gre za boj za hegemonijo (v Gramscijevem pomenu), za prešitje samega termina »liberalizem«, pri čemer se skuša ekonomsko komponento, ki je pri Marxu nastopala kot »kritika politične ekonomije«, tako pri tistih, ki zastopajo »ekonomizem«, kot pri tistih, ki mu slepo nasprotujejo, odstraniti in potlačiti.

Poskus Pierra Rosanvallon v delu *Ekonomski liberalizem*, ki je na razpolago tudi v slovenskem prevodu in ki je v izvirniku izšlo leta 1979, v sebi združuje vse ravnokar navedeno tako v dobrem kot tudi v slabem. Rosanvallon pričinja svoje delo z naslednjo ugotovitvijo: »Liberalizem. Besedo vsi uporabljajo, nosi jo ozračje časa, vendar je to, kar označuje, nejasno in nedoločno, skrito za navidezno samoumevnostjo. Nejasnost se tu družijo s težavo, kako najti zares pomenljiv skupni imenovalac med številnimi rabami tega izraza. Kaj imajo v resnici skupnega 'ekonomski liberalizem', ki nas usmerja k trgu, 'politični liberalizem', ki posvečuje pluralizem strank in zagotavlja pravice posameznikov, in 'moralni liberalizem' s skoraj ohlapnimi poudarki? Še več, kako naj razložimo pridevnik 'liberalen', ki v ZDA označuje to, kar bi v Franciji lahko imenovali levičarsko, medtem ko je v sami Franciji to razumljeno za 'desničarsko'? Takoj ko o tem razmislimo, se zavemo, da je pojem liberalizem varljivo preprost: če vidimo v njem uveljavljanje svobode v vseh oblikah, ničesar ne pojasnimo, ker je taka opredelitev preveč nedoločna. Poleg tega je v navadi, da skušamo preseči to zmedo tako, da ločujemo dva liberalizma, med katerima so le daljne povezave: na eni strani ekonomski liberalizem, na drugi politični liberalizem. Vendar to povečuje problematičnost tipologije in je, nasprotno, ne odpravlja. Kako se rešiti iz zagate?«¹³

Svojčas je že Marcuse opozoril, da je termin liberalizem skonstruiran in da ta konstrukcija deluje kot simptom (v njegovem primeru totalitarnega) diskurza.¹⁴ Podobno tudi Rosanvallon opozarja: ni enotnosti liberalizma kot doktrine, liberalizem je kultura, ne doktrina. Rosanvallonova hipoteza je, da je treba ekonomsko reprezentacijo družbe razumeti kot odgovor in »kot obliko dopolnitve politične filozofije in moralne filozofije XVII. in XVIII. stoletja. Med njo in političnim ter moralnim mišljenjem tistega časa je nepretrgana

¹² Slavoj Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci*, Delavska enotnost, Ljubljana 1987, str. 43 in *passim*.

¹³ Pierre Rosanvallon, *Ekonomski liberalizem*, str. 5.

¹⁴ Prim. Herbert Marcuse, »Boj proti liberalizmu v totalitarnem pojmovanju države«, prevedel Branko Šibal, v: *Kritična teorija družbe*, izbrala in uredila Rado Riha in Slavoj Žižek, MK, Ljubljana 1981, str. 82–114.

zveza, en prelom. Trg je način predstavljanja družbe, ki je pozneje omogočil misliti njeno radikalno raz-čaranje.«¹⁵ Teza, ki iz tega izhaja, je, da »moramo *Leviathan* in *Bogastvo narodov* brati enako. Ali, če želite, da sta *družbena pogodba* in *trg* zgolj dve različici odgovora na isto vprašanje. *Leviathan*: političen odgovor; *Bogastvo narodov*: ekonomski odgovor. Še bolj natančno, poskusil bom pokazati, da se trg na koncu XVIII. stoletja predstavlja kot globalen odgovor na vprašanja, ki jih teorije družbenega sporazuma ne morejo rešiti povsem zadovoljivo in operativno.«¹⁶ Čeprav je mogoče Rosanvallonu marsikaj očitati ravno pri njegovi izpostavitvi in predstavitvi Adama Smitha,¹⁷ nas na tem mestu zanima zgolj njegov poudarek, da se na določeni točki »ekonomija predstavi kot rešena uganka vseh ustav, če parafraziramo slovito Marxovo rečenico o demokraciji. Tisto, kar lahko z Louisom Dumontom imenujemo ekonomska ideologija, je nastalo v osrčju modernega mišljenja, ne na robu. Ekonomska ideologija v moderno mišljenje ni vlomila, uveljavila se je v njenem najbolj notranjem in najbolj nujnem gibanju. Ekonomska ideologija, ekonomija kot filozofija, se je v resnici postopoma predstavila kot konkretna rešitev za najbolj odločilna problema XVII. in XVIII. stoletja: za vzpostavitev in ureditev družbenega.«¹⁸

Rosanvallonu torej zanima geneza tega, kar bi lahko imenovali »ekonomizem« ter povezuva le-tega s hiranjem politike. V tem poudarku je zelo blizu Michelu Foucaultu, kar ni naključno, saj je bil eden izmed tesnih Foucaultovih sodelavcev, v času ko je slednji svoja predavanja na Collège de France posvetil ravno temi liberalizma.¹⁹ Tudi za Foucaulta liberalizem ni »ne ideologija ne ideal. Je neka zelo zapletena oblika vlade in vladne 'racionalnosti'. Menim, da je naloga zgodovinarja raziskati, kako je lahko funkcioniral, za kakšno ceno, s katerimi instrumenti – v neki dani dobi in situaciji.«²⁰ Nenazadnje lahko vladno politiko skozi optiko »racionalizacije, ki se pokorava notranjemu pravilu maksimalne ekonomičnosti«, oziroma »ekonomizem« uporabimo tudi kot učinkovito sredstvo, s katerim je mogoče doseči želene politične strukturne spremembe – čemur smo v zadnjem času nenazadnje priča tudi pri nas. Sklicevanje na (objektivne) ekonomske zakonitosti, gre, paradokсно, z roko v roki z vse večjo

¹⁵ Rosanvallon, *Ekonomski liberalizem*, str. 38.

¹⁶ Rosanvallon, str. 21.

¹⁷ Več o tem: Tomaž Mastnak, »De docta ignorantia ali kako misliti liberalizem«, *op. cit.*, str. 215–244.

¹⁸ Rosanvallon, str. 46.

¹⁹ Prim. Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France 1978–1979*, Seuil/Gallimard, Pariz 2004; isti, *Sécurité, territoire, population. Cours au Collège de France 1977–1978*, Seuil/Gallimard, Pariz 2004.

²⁰ Isti, *Dits et écrits II*, str. 855.

državno močjo kot tisto, ki naj bi zaščitila »človeka« (morda lahko v tem kontekstu izpostavimo dve nedavni izjavi: »Ne gre za moč, ne gre za služenje moči, temveč za služenje ljudem!« in »Ne delo ne kapital – naš cilj je človek!«).

Foucault skuša preko analize liberalizma najti primerno konceptualno izhodišče za premislek sodobne krize, ki jo sicer vsakič nekoliko drugače poimenuje. Enkrat je tako to zanj »kriza disciplinarne družbe«, ²¹ drugič je to kriza zahodne misli nasploh, ki jo zaznamuje konec imperializma, ²² zaradi česar bi lahko govorili o tem, da je »naš čas podoben koncu srednjega veka«. ²³ To, da smo priča neki »krizi«, da živimo v obdobju »tranzicije«, »prehoda«, je dandanes – mimogrede, v času, ko je o tem govoril Foucault, temu ni bilo tako – sicer splošno sprejeta teza. Tako, denimo, Immanuel Wallerstein govori o tem, da »proces, na katere navadno mislimo, ko govorimo o globalizaciji, v resnici sploh niso novi; obstajajo že kakšnih petsto let« ²⁴, in obenem o tem, da »živimo v času prehoda iz obstoječega svetovnega sistema, kapitalističnega svetovnega gospodarstva, v drug svetovni sistem ali sisteme«. ²⁵ Fredric Jameson v svojem tekstu o kulturni logiki poznega kapitalizma govori o tem, da »je vsa ta globalna, pa vendar ameriška, postmodernistična kultura notranji in nadstrukturni izraz povsem novega vala ameriške vojaške in ekonomske dominacije po vsem svetu«, ²⁶ že omenjena Negri in Hardt pa govorita o »prehodih suverenosti«, ²⁷ itn. Na tem mestu se ne moremo ukvarjati z različnimi razumevanji teh sprememb, njihovo naravo in temeljnim vprašanjem, ali in v čem te spremembe sploh obstajajo.

Vrnimo se k Foucaultu – od kod vsa že omenjena nihanja? Simptom česa so? Predvsem so rezultat krize Foucaultovega lastnega teoretskega podvzetja, ki sovпада z izidom dela *Nadzorovanje in kaznovanje*, v katerem Foucault na nek način izpostavi Bentham in Panoptikon kot model idealnega zapora. Iz slednjega Foucault celo naredi koncept panoptizma in ga razglasi za »nekakšno 'Kolumbovo jajce' v politiki«, ²⁸ še več, ta koncept postavi naravnost v središče

²¹ Isti, *Dits et écrits II*, str. 532.

²² Prim. *ibid.*, str. 622.

²³ *Ibid.*, str. 913.

²⁴ Prim. Immanuel Wallerstein, *Zaton ameriške moči*, prevedel Igor Zabel, *cf., Ljubljana 2004, str. 49.

²⁵ Prim. isti, *Utopistike. Dediščina sociologije*, prevedla Polona Mesec, *cf., Ljubljana 1999, str. 32.

²⁶ Fredric Jameson, *Postmodernizem*, prevedli Lenca Bogovič et al., Analecta, Ljubljana 2001, str. 12.

²⁷ Prim. Hardt, Michael in Negri, Antonio, *Imperij*, prevod Politični laboratorij, Politikon I, I, 1, ČKZ in Študentska založba, Ljubljana 2003, str. 67–170.

²⁸ Prim. Michel Foucault, *Vednost, oblast, subjekt*, prevedli Boris Čibej et al., KRT, Ljubljana 1991, str. 48.

– »živimo«, pravi, »v panoptični družbi«. ²⁹ Kot da bi to še ne bilo dovolj, prične govoriti o devetnajstem stoletju kot utemeljitelju »dobe panoptizma«, ³⁰ in ko na koncu koncept panoptizma posploši do te mere, da bi Benthamov model lahko uporabili za katerokoli strukturo nove družbe, ³¹ je jasno, da bo moral prejkoslej za vse to plačati določeno ceno. Kmalu se tega zave in hiti pojasnjevati, da je Panoptikon le fikcija, čeprav je tudi res, da fikcije delujejo, funkcionirajo, da sicer obstoji malo zaporov, ki bi sledili Benthamovi ideji do potankosti, čeravno se v resnici skorajda vsi pri njem zgledujejo itn.

Ključen poudarek pri vsem tem je, da gre Foucaultu za hrbtno plat, za tisto, kar se nahaja na hrbtni plati: tako je disciplina zanj hrbtna plat demokracije, ³² Panoptikon pa hrbtna plat razsvetljenstva – nekakšno »dopolnilo Rousseauja«. ³³ Nemara pa bi morali biti pozorni ravno na omembo obojega, morda tu Foucault »reče več, kot hoče reči«, mogoče bi ju morali razumeti ravno v derridajevskem pomenu besede – mar ni konec koncev Derrida svojega koncepta dopolnila razdelal ravno ob Rousseauju? ³⁴ Za Derridaja je to »nevarno dopolnilo« kot mu pravi Rousseau, vselej nekaj, kar se doda zraven, kar kot tujek najeda tisto, k čemur je dodan, hkrati pa se ne nahaja ne zunaj ne znotraj, je tako rekoč povsod in nikjer, kar kot nadomestek od znotraj najeda tisto, česar nadomestek naj bi bil, in je obenem nekaj, kar nas kot prikazen vselej preganja – od tod tematika »hauntologije« namesto ontologije. Če je videti, da tematika Benthama, panoptizma in utilitarizma sprva pri Foucaultu nastopi kot dodatek, »to nevarno dopolnilo« kmalu kot nekakšen virus okuži celoten Foucaultov teoretski projekt, tako da se ga sam Foucault na koncu ne more znebiti, ga udomačiti ali ga vsaj malce ukrotiti. Morda bi lahko rekli, da na to strukturno mesto Benthama (in prek njega utilitarizma in »ekonomizma«) opozarja že Marx v *Kapitalu*, kjer nastopa tisti slavni »in Bentham«. ³⁵ Marxa ne omenjamo kar tako, saj je očitno, da pri Foucaultu Bentham (pri Rosanvallonu je to Smith) *nadomešča* Marxa. Drugače rečeno, Bentham je definitivno simptom Foucaultovega spopada z Marxom in marksizmom, simptom, ki se ga Foucaultu ne uspe znebiti do konca – kot »do-

²⁹ Isti, *Dits et écrits I*, str. 1305.

³⁰ *Ibid.*, str. 1334.

³¹ Prim. *ibid.*, str. 1597.

³² Prim. *ibid.*, str. 1590.

³³ Prim. isti, *Vednost, oblast, subjekt*, str. 45.

³⁴ Prim. Jacques Derrida, *O gramatologiji*, prevedel Uroš Grilc, Analecta, Ljubljana 1998, str. 175 ff.

³⁵ »Sfera cirkulacije ali menjave blaga, v katere mejah se gibljeta nakup in prodaja delovne sile, je bila zares prvi zemeljski raj prirojenih človekovih pravic. V njej vladajo edino svoboda, enakost, lastnina in Bentham.« Karl Marx, *Kapital. I knjiga*, prevedli Stane Krašovec et al., druga izdaja, Cankarjeva založba, Ljubljana 1986, str. 163. Poudarki so naši.

polnilo« slednji na koncu okuži celoten Foucaultov projekt. Ta nadomestitev se osredotoča predvsem na dvoje: na tisto, kar za Marxa nastopa kot »kritika politične ekonomije«, ki jo skuša pozni Foucault nadomestiti ali, bolje, nadgraditi s koncepti biopolitike, vladnosti, analize liberalizma itn., ter na sam koncept Dogodka oziroma Revolucije.

Foucaultova celotna epistemologija, kot opozarja Jean Claude Milner v svojem delu *L'Oeuvre claire*,³⁶ je v temelju zaznamovana s tem nihanjem. Foucault namreč nenehno niha med privrženostjo reformizmu in revolucijo, med neštetimi drobnimi dogodki, prelomi, rezi in Dogodkom kot takim. Ključni problem na ravni epistemologije umesti Milner v Foucaultovo nepripravljenost, da bi priznal možni obstoj Reza, ki ga Milner imenuje »velik rez«, »coupure majeure«. Da ne bo pomote – Foucaultova teorija in epistemologija naravnost temeljita na številnih rezih, ravno ta nepregledna množica, to mnoštvo rezov, ki napotujejo drug na drugega, je za Foucaulta značilna. Toda rezi praviloma po Foucaultu pač nikoli niso tam, kjer bi jih pričakovali. Tako krščanstvo nastopa kot rez v zgodovini seksualnosti, ne pa tudi v zgodovini norosti, galilejstvo sedemnajstega stoletja predstavlja rez v naravoslovju, ne pa v diskurzih, ki zadevajo govorjenje, klasificiranje, menjavo. Kot da bi se Foucault upiral prevladujočim predstavam v svojevrstni zvestobi geslu maja '68: »On a toujours raison de se révolter«. Kljub temu pa se Foucault na vse kriplje trudi, da bi se izognil tistemu, kar se imenuje »Revolucija«, ki zanj vselej vodi v katastrofo – tako v praksi kot v teoriji. Tudi na področju znanosti takšnega preloma za Foucaulta ni. Le izjemoma ga lahko okoliščine napeljejo na to, da tudi nekoliko omili svoje stališče do velikega reza in Dogodka.³⁷ To je angažirani Foucault, Foucault, ki je svoje organizacijske sposobnosti izkazal v boju za večje pravice zapornikov itn. Obstaja drugi Foucault, Foucault teoretik liberalizma, ki dvomi in sumi v politiko. Tak Foucault nenehno opozarja, da so prelomi drugje, kot si predstavljamo, in da je treba zadeve pogledati z drugega konceptulanega gledišča. V primeru liberalizma je mogoče reči, da gre predvsem zaslon, ki prikriva temeljno Foucaultovo zagato – čeprav gre za filozofa upora, je ta upor bolj zavezan »sedanjosti«, kot si je sam pripravljen priznati, čeprav si sam postavlja imperativ »narediti vidno tisto, kar vidimo«,³⁸ se pred alternativo sedanjemu, pred grozo Revolucije, kot vedno zateče v historizacijo in historicizem.

³⁶ Jean Claude Milner, *L'Oeuvre claire. Lacan, la science, la philosophie*, Seuil, Pariz 1995, str. 82–85. Slovenski prevod pri Založbi ZRC je tik pred izidom.

³⁷ Takšen primer predstavlja tudi Foucaultova obravnava Kanta in razsvetljenstva. Prim. Michel Foucault, »Kant, Was ist Aufklärung«, prevedel Voje Likar, v: *Vestnik IMŠ. Kaj je razsvetljenstvo?*, VIII, 1, SAZU in ZRC SAZU, Ljubljana 1987, str. 50–56.

³⁸ Isti, *Dits et écrits II, 1976–1988*, Quarto, Gallimard, Pariz 2001, str. 541.

Ni zanemarljivo, da se skuša Lacan, kot poudarja v že omenjenem delu Milner, s teorijo štirih diskurzov izviti iz primeža historicizma in zgodovinskega zaporedja. Sloviti »četrtinski obrat«, ki mu sledijo menjave diskurzov je tako poskus izogniti se logiki zgodovinskega zaporedja. Tako tudi ne preseneča, da Lacan opozarja na povezavo med zavezanostjo revoluciji in »o tem nočem nič vedeti«: »Kopernikanska revolucija nikakor ni revolucija. Če v nekem diskurzu, ki je analoške narave, predpostavimo, da središče neke sfere tvori njeno glavno točko, potem ni na samem dejstvu, da spremenimo to glavno točko, da naredimo, da jo namesto zemlje zaseda sonce, prav nič, kar bi subvertiralo vsebino, ki jo označevalec središče ohranja sam po sebi. Človeka – to, kar označujemo s tem terminom, ki je zgolj nekaj, kar prenaša pomen – ni še zdaleč omajalo odkritje, da zemlja ni v središču, saj jo je brez težav nadomestil s soncem. Danes je seveda jasno, da tudi sonce ni v središču, marveč se spreha po nekem prostoru, katerega status je vse težje opredeliti. Kar pa ostaja v središču, je dobra stara navada, zaradi katere označevalec konec koncev ohranja zmerom isti smisel. Ta smisel nam je dan z občutkom, ki ga ima vsakdo, da tvori del svojega sveta, se pravi svoje male družine in vsega, kar se vrti okoli nje. Vsakdo med vami – govorim celo o levičarjih – je, bolj kot si misli, navezan na svet, in dobro bi bilo, če bi si prišel na jasno o obsegu te navezanosti. Opirate se na določeno število predsodkov, ki omejujejo domet vaših uporov na kar najmanjši obseg, znotraj katerega vas vaše upiranje ne spravlja v nobeno negotovost, še posebej v okviru vašega svetovnega nazora.«³⁹

Ovinek skozi »pravljico«

Nek »o tem nočem nič vedeti«, neki »predsodki«, ki omejujejo ne le »domet upora«, temveč vplivajo tudi na strokovne odločitve, pa so na delu tudi tam, kjer jih na prvi pogled ni pričakovati. Vzemimo naslednjo izjavo, ki smo jo nedavno lahko zasledili v časopisu *Delo*: »Po kulturnih koreninah smo torej bliže Evropi kot Balkanu. [...] Potrdila pa se je tudi ugotovitev, da je Slovencem bližje branjenje kot napadanje. Že v davnih časih smo bili Slovenci namreč bolj uspešni v varovanju svojih žena pred vdori tujih plemen v naš tabor kot pri naših vpadih v nasprotno tabore.« Izjava zgodovinarja, morda ministra za kulturo, glede na to, da naj bi bil slednji specialist za zgodovino obrambe pred turškimi vpadi? Izjava kakega politika? Ne, nikakor! Gre za citat, resda nekoliko iztrgan in vzet iz konteksta komentarja nogometne tekme med Slovenijo in Belorusijo, ki prihaja izpod peresa dr. Zdenka Verdenika.

³⁹ Isti, *Še*, str. 37.

Da bi ne bilo videti, da kar koli potvarjamo in da bi bil viden preskok iz samodojemanja nogometne igre na čisto drugo področje, je morda umestno, če navedemo zaključni del komentarja v celoti: »Strategija našega moštva je bila dobro postavljena, in rezultatski cilj je bil dosežen, čeprav je bilo v 'igri še nekaj več'. Za zmago pa je potrebno več posamične kvalitete v napadu. Trener Belorusov Bajdačnij je bil brez moči, naš Branko Oblak je 'vodil' igro. Ponovno se je pokazalo, da je z bojevitostjo in disciplino v igri v okviru taktičnega načrta mogoče kompenzirati nekatere individualne pomanjkljivosti (predvsem tehnične) igralcev. Po kulturnih koreninah smo torej bliže Evropi kot Balkanu. Morda smo precenjevali moč Belorusov. Na prvi tekmi v Celju so bili sicer boljši, vendar predvsem zato, ker smo mi po prijateljski tekmi z Nemci delovali zelo utrujeno in je manjkala naša bojevitost. Tokrat se je torej izšlo po naših predvidevanjih. Potrdila pa se je tudi ugotovitev, da je Slovencem bližje branjenje kot napadanje. Že v davnih časih smo bili Slovenci namreč bolj uspešni v varovanju svojih žena pred vdori tujih plemen v naš tabor kot pri naših vpadih v nasprotno tabore.«⁴⁰ Nekdanjega selektorja slovenske nogometne reprezentance na tem mestu zaradi zapisanega ne nameravamo kritizirati,⁴¹ prav tako puščamo ob strani sicer zanimivo vprašanje, na kakšen način je takšno njegovo stališče povezano z bolj obrambnim konceptom igre, ki so se mu nekoč nekateri »legionarji« (Florjančič itn.) uprli, prav tako pa puščamo ob strani strokovne razprave o tem, koliko so temelji, ki naj bi jih položil že dr. Verdenik, kasneje prispevali k preporodu reprezentančne vrste pod Katančevim vodstvom. Dejansko je tudi pri nogometu zares »v igri nekaj več« – ta »nekaj več« je vselej povezan z ideologijo. Mimogrede, geslo nogometnega kluba Barcelona je ravno »mas que un club«, »več kot le klub«,⁴² s čimer je na paradoksen način povedano »več« od nameravanega (geslo naj bi izražalo superiornost nad ostalimi klubi) – klub Barcelona je »nekaj več« tudi zato, ker gre za izjemen finančen posel in za to, kako se neka skupina ali družba razume, kaj jo drži skupaj. Ta »nekaj več« ni pravzaprav nič drugega kot družbena vez. Čeprav dandanes domnevno živimo v razbrzdanih časih individualizma, med posamezniki obstajajo trdne vezi. Še več: »Navsezadnje

⁴⁰ *Delo*, dne 6. 6., Ljubljana 2005, str. 17.

⁴¹ Seveda omenjeni pri svojem »sklicevanju na zgodovino« ni nobena izjema. Ko govori o taktiki nogometnega kluba Maribor v evropskih tekmovanjih, ki je igral obrambno, potem pa bliskovito prešel napad, nek drug komentator to razglasi za »balkansko prevaro«: »Ta vrednostni sistem izhaja iz turških časov: prevarati Turka je veljalo za pozitivno vrednoto.« Franci Božič, »... in še slovenski nogomet«, v: Franklin Foer, *Nogomet od Arkana do Berlusconi. Nacionalizem, politika in denar na nogometnih igriščih*, prevedel Miha Avanzo, Ciceron, Ljubljana 2005, str. 229.

⁴² Prim. Franklin Foer, *op. cit.*, str. 176 ff.

obstaja zgolj družbena vez. Z izrazom diskurz jo označujem zato, ker od tedaj, odkar smo uvideli, da se družbena vez vzpostavlja zgolj zato, da bi se vgnezdila na način, kot se umesti in vtisne govornica, ki se umešča na tisto, kar gomazi, namreč na govoreče bitje, ni drugega načina, da bi jo označili.«⁴³

Družbene vezi se seveda spreminjajo in na tej točki bi morda lahko opozorili na nek premik, ki ga prinese »nogometna pravljica«. Če so bili dolga leta za Slovence v bivši državi športni junaki predvsem posamezniki – Stanko Lorger, Miro Cerar, Mima Jauševc, Bojan Križaj, Boris Strel, Mateja Svet, Rok Petrovič –, je sicer nekaj posameznikov še vedno čaščenih – imamo odlične telovadce, veslače, tekačice, kajakaše in kanuiste, smučarske skakalce, strelce, itn. (poseben primer pri vsem tem je fenomen Primoža Peterke), a so bili šele nogometaši prvi športni kolektiv, ki je tako masovno zanimal Slovence. Še toliko bolj je to presenetljivo zaradi tega, ker nogometaši sploh niso bili prvi kolektiv, ki je pokazal dobre rezultate. Vzemimo denimo podvig hokejistov, ki so se iz skupine C v hokeju na koncu prebili v skupino A, iz nje sicer potem izpadli, a se vanjo ponovno uvrstili in (zaenkrat) tudi obstali – za razliko od nogometašev, ki so se sicer na svetovno prvenstvo uvrstili, a na njem povsem pregoreli. Uspeh hokejistov je še toliko bolj občudovanja vreden ne le zato, ker imajo nekatere dežele tudi po desetkrat in več registriranih dvoran za igranje hokeja kot imamo mi registriranih hokejskih igralcev (?!), pač pa tudi zato, ker so hokejisti prikazali veliko več tistega, kar smo potem tako zelo občudovali pri nogometaših. Omenili bi lahko še koga, toda dejstvo ostaja, da nogometaši ostajajo nekaj posebnega – navsezadnje se bomo še dolgo spraševali, ali je mogoče na kakem drugem področju ponoviti »nogometno pravljico«.⁴⁴

Zakaj torej ravno nogomet? Nogomet je, kljub nizkemu nivoju domačega prvenstva in neigranju naših glavnih igralcev v svojih klubih v tujini (vsi so, z redkimi izjemami, neslavno propadli in se vrnili domov ali pa odšli igrat kam bogu za hrbet), pritegnil res široko pozornost. Odločilna je gotovo simbolna vloga in veljava, ki jo ima nogomet v današnjem svetu – konec koncev zanj pravimo, da je »najbolj priljubljena postranska stvar na svetu«. Tu smo pri zanimivem paradoksu – nekaj na prvi pogled postranskega ima osrednje mesto. Še več, nekaj, kar je na prvi pogled zunanjemu pogledu videti pogosto povsem neatraktivno, nekaj, kar je videti povsem brezveze, kar služi zgolj užitku (ki je, kot poudarja Lacan, »nekaj, kar ne služi ničemur«⁴⁵), lahko zelo dobro

⁴³ Prim. Jacques Lacan, *Še*, str. 46.

⁴⁴ »Po nogometni in roketni se je začela in naj se nadaljuje še košarkarska pravljica.« Prim. Matej Avanzo, »Kot v pravljici«, *Polet*, 22. 9., Ljubljana 2005, str. 21.

⁴⁵ Jacques Lacan, *Še*, str. 6.

služi, hočemo reči, prinaša ogromno denarja.⁴⁶ Gre za ogromne vsote, ki so povezane tako z večjo gledanostjo športa nasploh – gledanost športa se skokovito povečuje zlasti od šestdesetih let dalje, zlasti od olimpijad leta 1984 in 1996, ki sta bili v ZDA. A vendar nogometnega preporeda ne moremo vezati na ZDA, še zlasti zato ne, ker nogomet tam nima ravno veliko pristašev. Tako ostaja nogomet eno redkih področij, kjer ZDA nimajo prevlade, poleg tega pa zanje nogomet ne igra kake prestižne vloge. Obstajali so sicer poskusi, da bi Američane navdušili za nogomet (v newyorškem klubu *Cosmos* sta v sedemdesetih igrala Pele in Beckenbauer, ameriška liga je bolj ali manj funkcionirala), a kljub nedavnemu svetovnemu prvenstvu na njihovih tleh, solidni igri njihove ekipe in uspehom ameriške ženske nogometne reprezentance, se ZDA za nogomet še vedno niso navdušile.

Logika, ki jo ubira nogomet, ko gre za trženje in ekonomsko poslovanje, pa je vendarle povsem ameriška, gre namreč za logiko, kakršna nastopa v ameriških profesionalnih ligah v hokeju, ameriškem nogometu, baseballu in seveda košarki. Dobički, ki jih pobirajo (predvsem evropski) nogometni klubi so zares ogromni, zato zahtevajo nenehno širitev trga, pri čemer je cilj, poleg ostalih, kakopak daljni Vzhod in ogromno tržišče Kitajske. Vsote, ki se pretakajo tako v klubskem kot v reprezentančnem nogometu so tako velike, da je včasih videti, kot da je posel glavni cilj in edini namen (družba *Nike*, denimo, je brazilski reprezentanci za desetletno pogodbo odštela 500 milijonov evrov; ko je madridski Real kupil Davida Beckhama, ga ni zato, ker bi potreboval njegove usluge ali igralske sposobnosti, temveč zato, ker je tako dobra tržna znamka, da je klub zaslužil več milijonov evrov samo s prodajo dresa, ki nosi njegovo ime – prihodki od trženja športnih dodatkov naj bi po nekaterih virih znašali že več kot pol prihodkov nogometnih klubov, itn.)

Nogomet torej – s finančne plati gledano – ni nepomemben zidak svetovne neoliberalne zgradbe. A povezava z neoliberalizmom, ki prisega na neomejeno vladavino trga, je še veliko tesnejša, kot se morda zdi. Vzemimo samo pojmovanje nogometne igre, ki se je korenito spremenilo od začetka sedemdesetih let dalje. Takrat je v nogometno igro vdrlo tisto, s čimer imamo danes opravka v Evropi na politično-ekonomski ravni v obliki »lizbonske strategije« in »bolonjske reforme«, namreč, kako *pospešiti* nogometno igro tako, da bo hitrejša, boljša in bolj zanimiva – torej tudi privlačnejša za oko (in seveda za trženje). Zgled sta predstavljali igri nizozemske in nemške reprezentance tistega časa z Johannom Cruyфом in Franzem Beckenbauerjem na čelu. Namesto starih sistemov igre, ki so vsi temeljili na trdno določenih vlogah – obstajajo igralci, ki igrajo bodisi zgolj v obrambi bodisi zgolj v napadu –,

⁴⁶ O tem prim. že navedeno dela Franklina Foerja.

se je sedaj ponujal model, ki ni imel tako trdno določenih vlog, pač pa zgolj funkcije, mesta v sistemu, ki jih je lahko zapolnil vsakdo – odvisno od okoliščin. Takšna igra je temeljila na veliki mobilnosti in seveda je bilo za to treba izpolniti določene pogoje – v prvi vrsti so morali igralci imeti v nogah veliko telesne kondicije. Ob predpostavki, da vse to omogoča večjo ustvarjalnost in s tem tudi učinkovitost, hitrejši prehod v napad in intenzivnejše dogajanje po celotnem nogometnem igrišču, je na začetku sedemdesetih to pojmovanje dobilo tudi ime – prihodnost, so trdili nekateri (Miljanić), zagotovo pripada »totalnemu nogometu«. ⁴⁷

Z današnje perspektive je videti, da so ideje »totalnega nogometa« dandanes splošno sprejete, medtem ko njegov ideal nikoli ni bil do konca realiziran – najbrž pa tudi nikoli ne bo. (Je pa zato mogoče v prihodnosti pričakovati nekatere spremembe pravil, ki bodo le še poudarile njegovo temeljno usmeritev – izvajanje avta z ного, več menjav itn.). Ta ideal se tudi ni dojemal po modelu nacionalnih samodojemanj in ideologij. V osemdesetih sta tako na evropski sceni prevladovali reprezentanci Francije in Nemčije, ki sta se samodojemali, ena kot utelešenje ustvarjalnosti, druga kot stroj. Drugi so igrali drugače: Italija je bila na drugi strani uspešna s svojo zaprto igro in hitrimi protinapadi, tu je še Brazilija s svojo značilno igro (podajami v prazen prostor, izjemno tehnično podkovanimi igralci, improvizacijo), Argentina itn., toda vsaka reprezentanca s svojo igro je bolj ali manj izdajala ideološko samorazumevanje. Tudi nekdanja SFRJ ni bila nobena izjema – ali ni že tradicionalna delitev na »delavce« in »kreativce«, ki je prevladovala v tedanjem jugo-nogometu, temeljila na tedanjem ideološkem razumevanju baze in nadstavbe – pravo delo, prava produkcija se nahaja v bazi (igralcih tipa Gudelj, Katanec), medtem ko se »oni tam gor vedno samo za/je/bavajo« (spomnimo se samo neskončnih preigravanj igralcev tipa Safet Sušić, ki so lahko v neskončnost »mučili žogo«, se vlekli kot kake prikazni po igrišču, se pretvarjali, kako hudo jih je nasprotnik poškodoval itn. Kak drug dan so seveda s srečno genialno potezo dobili tekmo, a to je bil pač drug dan, druga zgodba). Devetdeseta so ne le prinesla zlitje obeh modelov, modela ustvarjalnosti in modela stroja, temveč so, ko so v nekatere evropske klube prišli še južnoameriški, afriški in azijski igralci, pripeljala do pravcate renesanse nogometa, pri čemer sedanja Liga prvakov še kako priča o idealu »totalnega nogometa« (hitro menjavanje mest, hitra oddaja žoge, kombinirane napadalne-obrambne vloge itn.)

Na vsem tem ozadju se je torej potem zgodila »slovenska nogometna pravljica«. Drži, »zgodila« se je, saj je do nje prišlo naenkrat: »Ko smo po za-

⁴⁷ Več o tem: Pero Korobar, *Sve o totalnom fudbalu*, Dečje novine, Gornji Milanovac 1976.

dnjem sodnikovem pisku sklonjenih glav, a z zavedanjem, da smo dali vse od sebe, da smo igrali dober nogomet, zapuščali igrišče [po tekmi z Norveško za Bežigradom], sem se ozrl po tribunah in videl, da je Bežigrad še vedno poln, da ljudje še kar stojijo in nam ploskajo. Bil sem presenečen. Pogledal sem okrog sebe in videl soigralce in začutil, da čutimo podobno, da je to neki nov trenutek. Navajeni smo namreč bili, da pred kakšnimi tri tisoč gledalci odigramo tekmo, potem pa gredo vsi neprizadeti domov. Kar je zame, mislim, da za vsakega nogometaša, najhujši občutek. Da so gledalci ravnodušni, da niti jezni niso, ker so tako ali tako vnaprej vedeli, kaj se bo zgodilo.«⁴⁸ Tu imamo v elementarni obliki prisotna oba glavna elementa, ki nastopata v »pravljici«: ekipo (nogometaše, vodstvo in trenerja) na eni strani, ter publiko in navijače, na drugi. Šele oboje skupaj nam dá »slovensko nogometno pravljico«. Ta ima seveda fantazmatsko strukturo. Že zgornji citat lepo ponazarja tezo, da je temeljna narava vsake fantazme intersubjektivna, ključno vprašanje je namreč v tem, »kdo, kje, kako je (fantazirajoči) subjekt vpisan v fantazmatsko pripoved?« [...] tudi če znotraj zadevne pripovedi nastopa sam subjekt, to ni avtomatično točka njegove identifikacije, tj. subjekt se nikakor nujno ne identificira 'sam s seboj'. Mnogo običajnejša je identifikacija z Idealom-Jaza, s pogledom, za kateri – z glediščem, s katerega – sem si v svoji dejavnosti, ki jo upodablja fantazmatska pripoved, všeč.«⁴⁹ Prav tako je iz zgoraj navedenega Udovičevega intervjuja, če si ga preberemo v celoti, lepo razvidno, kako so se ne le sami odnosi znotraj ekipe in tudi samodojemanje posameznikov naenkrat spremenili – vse to je bila posledica tega, da je nek pogled v ekipi prepoznal »nekaj več«. Ta »nekaj več« je pri Lacanu tisti objekt, ki v nekem pomenu *je sam subjekt*, »*agalma*, skriti zaklad, ki jamči minimum fantazmatske konsistence subjektove biti. Drugače rečeno, *objekt a* kot objekt fantazme je tisto 'nekaj v meni več kot jaz', zaradi česar se zdim sam sebi 'vreden želje Drugega'. Vseskozi moramo imeti pred očmi, da želja, ki jo 'realizira' (uprizori) fantazma, ni subjektova lastna želja, temveč želja *drugega*: fantazma, fantazmatska tvorba je odgovor na uganko 'Che vuoi?', 'To mi govoriš, toda *kaj hočeš v resnici s tem reči?*', ki izraža subjektovo prvotno, konstitutivno pozicijo. Izvorno vprašanje želje ni neposredno 'Kaj hočem?', temveč 'Kaj hočejo *druge* od mene? Kaj vidijo v meni? Kaj sem za druge?'«⁵⁰ Gre za vprašanje, ki si ga nenehno postavlja *histerik*. če pustimo ob strani ne ravno nepomembno Lacanovo opozorilo, da je histerikov klic vselej klic po Gospodarju (to vprašanje je postalo aktualno ob zlomu »pravljice«, še posebej pa kasneje), si

⁴⁸ Sašo Udovič, »Izgubili smo, ljudje pa so kar stali in ploskali«, str. 17.

⁴⁹ Slavoj Žižek, *Kuga fantazem*, str. 15

⁵⁰ *Ibid.*, str. 17.

vrprašanje, »Zakaj sem to, kar praviš, da sem?«, postavlja nekdo, ki je vržen v situacijo prežeto z libidanalnimi investicijami drugih, in ko ne more pa dojeti, kaj drugi vidijo v njem.

Ta drugi ni enostavno zvedljiv na publiko, navijače, privrženca, ki so tudi sami zavezani isti logiki, tudi oni še kako potrebujejo pogled Drugega. V tem oziru ni nepomembno, da so bili slovenski mediji polni pohval na račun naših navijačev (zlasti na evropskem prvenstvu v nogometu leta 2000). Zakaj? Zato, ker smo si bili vsč takšni, kakršni smo se kazali pogledu Drugega – kot se je glasilo eno izmed navijaških gesel »Small Beautiful Dangerous Slovenia«. Komentatorji so radi omenjali veliko številnost (največjo do tedaj videno) slovenskih navijačev, ki so se kljub tej številčnosti obnašali zgledno – niso izzivali drugih navijačev (ob tekmi s SČG so tako na številne provokacije navijačev slednjih odgovorili s strpnostjo in kmalu skupaj spili kak vrček piva), niso se pretepali, delali škandalov, na tekmi so bili glasni, *fair* in tako naprej. Podoben vzorec poročanja se je ponovil tudi letos na evropskem prvenstvu v košarki: »Medtem ko so reprezentanco SČG v Novem Sadu celo izžvižgali, so enotni Slovenci pokazali lekcijo navijanja, kakršnega doslej nismo bili vajeni. [...] In kar je najpomembnejše: vse je navdušilo, da so Slovenci navijali za svoje in ne proti drugim.«⁵¹

Slovenski navijači so torej zgledni navijači, ki se zgolj veselijo... Česa? Predvsem tega, da so ... zgledni navijači Slovenije.⁵² Kdor tega ne uvidi – pač ni Slovenec, *honi soit qui mal y pense*. Natanko to izraža zdaj že ponarodelo navijaško geslo: »Kdor ne skače, ni Slovenec«. Ob tem geslu veljata dve opozorili Jacquesa-Alain Millerja: 1. »fantazma *je* stavek« in 2. »fantazma je torej vir ugodja, povzroča ugodje.«⁵³ Ta stavek oziroma to navijaško geslo, ki se je kaneje tako dobro prijelo, postavlja namreč novo definicijo Slovenca: Slovenec je tisti, ki skače. Po analogiji z Descartesovim »Mislim, torej sem«, bi lahko skonstruirali tudi »Skačem, torej sem (Slovenec)«, pri čemer je v obeh primerih bit nekaj, kar se izmika: sem samo toliko časa, dokler mislim/skačem. Še več, če skačem, ne mislim, oziroma o »tem nočem nič vedeti.«⁵⁴ Skakati je tu

⁵¹ Matej Avanzo, »Kot v pravljici«, str. 21.

⁵² Mar ne gre pri tem »nacionalizmu brez nacionalizma« tu za še en primer tistih entitet, ki jih Slavoj Žižek v svojih analizah imenuje »substancia brez substance« (kave brez kofeina itn.)? Mar ne gre za nov tip navijaštva, ki svoje frustracije in fantazme lahko izživljajo na »politično korekten« način. Nekaj podobnega predstavljajo navijači nogometnega kluba Barcelona, ki srčno navijajo za svoj klub, »ne da bi zaradi tega postali razgrajaci ali teroristi.« Prim. Franklin Foer, *op. cit.*, str. 180.

⁵³ Jacques-Alain Miller, »Simptom-fantazma«, prevedla Jelica Šumič-Riha, *Razpol 2, Problemi-Razprave*, XXIV, 10–11, Ljubljana 1986, str. 33, 32.

⁵⁴ Kolikor se, kot pripominja Miller, v nekem pomenu »subjekt sramuje svoje fantazme«. Prim. *ibid.*, str. 32.

oznaka za veselje, za *joie*, za radost in veselje, ki ju izkazujem ob tem, da sem (Slovenec, ki se veseli ... Česa? Da je Slovenec... (ki skače in ki se veseli (tega, da je Slovenec, oziroma uspehov (svoje ekipe))). Slovenec je torej načeloma lahko vsakdo, ki skače (se veseli) in ki je posredno ali neposredno seveda ponosen na to, da je Slovenec. Ena in ista oseba torej lahko tudi preneha biti Slovenec, po drugi strani pa so izključeni vsi tisti, ki ne skačejo – kar ne pomeni nujno, da so to ne-Slovenci, pač pa so to lahko najbolj pravoverni in kleni Slovenci, ki morda zviška gledajo na šport, morda so to nevoščljivi sosodje, ki nam zavidajo uspehe (Avstrijci, Hrvatje itn.). Skratka, pri tem izključevanju se v nastavkih nahaja motiv tujca – pete kolone, tujka na narodovem telesu ali zunanjega sovražnika –, ki mi ne le zavida moje veselje/užitek, ampak mi ga celo »krade«. ⁵⁵

Vendar pa sama uspešnost, sam uspeh »nogometne reprezentance« ni tisto, kar šteje. Ključna poteza zadeva prešitje, preinterpretacijo in vključitev tradicionalnih potez slovenstva. Med samimi potezami, ki naj bi bile tradicionalno značilne za Slovence (pridnost, delavnost, bogaboječnost itn.) in samo oznako Slovenec je namreč vselej prelom – Slovenec je označevalec brez označenca, je hkrati vse tisto, kar nastopa v seriji predikatov in potez, hkrati pa »to še ni tisto«. Ni namreč ene same poteze, ki bi določala kaj in kakšen naj bi bil (pravi) Slovenec – to uspe šele artikulaciji vseh predikatov, posebnemu načinu te artikulacije, ki ga prežema in drži skupaj tisti »nekaj več« (Lacanov *objet petit a* – v našem primeru veselje in užitek). Če bi si podrobneje ogledali tedanje komentarje, tu žal za to ni na razpolago dovolj prostora, bi zlahka videli, kako vseobče so se komentarji strinjali glede teh predikatov, zaradi katerih smo navijali za naše fante. Bili so: *delavni* (slika Srečka Katanca, ko trenira skupaj z nogometiši), *pošteni* (Osterc je dal izvrsten gol, a je pošteno priznal, da zgolj po sreči), itn. Ključni dodatek, ki ga je Katančeva četa prinesla v vso to konstelacijo, pa poleg borbenosti, zavzetosti, marljivosti, prinaša *zmagovalna miselnost*. Vse, kar šteje, je zmagovalna miselnost – že skorajda noro zaupanje v lastne sile in prepričanost vase (čeprav morda za to ni najbolj realnih osnov), pri čemer je igral tu pomembno vlogo Zlatko Zahovič ali »ZZ top«. Mar ni v tej točki lepo videti prilagojenost neoliberalnim časom, ki, kot dobro vé Delboy iz angleške nadaljevanke *Only Fools and Horses* in ki jo je treba gledati na ozadju vzpona thatcherizma, »he who dares wins«, le tisti, ki si upa/tvega, ki ima j... – na koncu tudi zmaga. Ravno zato rezultat ni toliko pomemben, pomembno je, da se vidi da imamo j..., da imamo zmagovalno

⁵⁵ O »krajih užitka« prim. Jacques-Alain Miller, *O nekem drugem Lacanu*, prevedli Miran Božovič et al., Analecta, Ljubljana 2001, str. 232 in *passim*.

miselnost in da jo uporabljamo na pravi način, ne le s pomočjo zmožnosti, temveč sposobnosti, veččin, da jo tudi uresničimo.

Vse to pa vendarle še ne zadošča – potrebna je tudi sreča, ali boljše, bogovi nam morajo biti naklonjeni. V »nogometni pravljici« so nas nenehno opozarjali, da gre za čudež, za čudež, da se je reprezentanca kvalificirala na evropsko in svetovno prvenstvo, o čudežni naravi pa priča sploh temeljni označevalec – »pravljica«. Spomnimo se, da tedaj, ko v tekmi proti Ukrajini Ačimovič dá gol s polovice igrišča Srečko (!) Katanec izreče »Bog je«, kar pomeni, da je še/tudi Bog na naši strani. Bogovi so na naši strani – saj imamo zlate fante (Zlatko – zlati fant). Bog je tu tisti element, ki jamči, da bo pridnim, poštnim, bojevitim itn., na koncu uspelo: »Po nogometni in rokometni se je začela in naj se nadaljuje še košarkarska pravljica. Poleg navijačev so si zgodbe podobne še po nečem. Reku, ki pravi, da je zgoraj nekdo. Nekdo, ki poskrbi za ekipe s srcem. Z značajem.«⁵⁶

Skratka, nogometasi so postali močna identifikacijska točka zato, ker so nam pokazali, da je mogoče na tradicionalen slovenski način – s pridnostjo, marljivostjo, zavzetostjo, skratka, trdim delom –, ki so mu sami pridali še bojevitost in drznost, obstati med najmočnejšimi. V nogometasih smo se gledali kako vstopamo v velike integracije (Evropa, Nato) in kako bi se bilo mogoče prebiti med največje. Ravno na točki, ko bi morala ekipa pokazati, kako med njimi obstati ali pa celo doseči kak odmevnejši rezultat, se je »pravljica« neslavno končala – najmočnejši navezi Katanec-Zahovič so pred televizijskimi kamerami počili živci in Slovenija se je dobesedno razdelila na pol. Čeprav bi si bilo zanimivo ogledati razloge in argumente enih in drugih, je vendarle to neka druga zgodba, zgodba, s katero počasi že zapuščamo čase, ko nam je bila »zlata ekipa« v oporo, ko nas je bilo »strah« in ko smo se spraševali, kako se bomo znašli na mednarodnem področju oziroma kako nam bo šlo v klubu najboljših. Dokončno smo te čase pustili za seboj s tem, ko si je tretje veliko navijaško geslo »Slovenija gre naprej« prisvojila določena politična opcija in ga preoblikovala v »Slovenija je na novi poti«. Če je bil ves uspeh »nogometne pravljice« ravno v *aim*, v načinu izpolnitvi naloge (uvrstitev itn.), če, kot pravi Lacan, »ko komu naložite nalogo; ne gre za tisto, kar naj vam prinese, marveč za to, po kateri poti mora iti«, je premena, ki smo ji sedaj priča pri nas, tudi v tem, da je ne le sama »pot« nekaj povsem drugega (»Slovenija je na *novi* poti«), pač pa se je spremenila tako naloga, kakor tudi sredstva in cilji, kako jo uresničiti. Kar pa je seveda že neka druga zgodba.

⁵⁶ Matej Avanzo, »Kot v pravljici«, str. 21.